

Оксана Мушка

ДИСКУСІЯ МІЖ НАРКОМОСОМ УСРР і НАРКОМОСОМ РСФРР ЩОДО РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ (1920 р. – поч. 30-х рр. ХХ ст.)

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні, вимагають нового педагогічного бачення проблем національної освіти України. Виховання гармонійно розвиненої, творчої особистості на засадах національної самобутності – є не тільки одним із головних завдань сучасної освіти, а й було основою моделі шкільної освіти УСРР, розробленої Наркомосом УСРР у 20-х роках ХХ ст. Ця модель відрізнялася від розробленої Наркомосом РСФРР, що викликало жваві дискусії у суспільстві в цілому і між наркомосами зокрема. Окреслена проблема є мало дослідженою. З огляду на це, аналіз історико-педагогічних досліджень щодо суперечок, які точилися навколо двох освітніх систем дозволить виявити ступінь досліджуваності проблеми, акумулювати напрацьовані здобутки та виявити нові аспекти дискусії між Наркомосом УСРР і Наркомосом РСФРР, що збагатить сучасну історико-педагогічну науку.

Метою нашої статті є аналіз історіографічних напрацювань щодо дискусії між Наркомосом УСРР і Наркомосом РСФРР про розвиток шкільної освіти у 1920 р. – на поч. 30-х рр. ХХ ст.

Історіографічний аналіз дослідження дискусії між Наркомосом УСРР і Наркомосом РСФРР щодо розвитку шкільної освіти у 1920 р. – поч. 30-х рр. ХХ ст. здійснено відповідно до періодизації розвитку педагогічної думки в Україні, розробленої Л. Березівською, що складається із шести етапів: I – 1900–1917 рр.; II – 1917–1920 рр.; III – 1920 – поч. 30-х рр.; IV – 1930 – сер. 50-х рр.; V – друга половина 50-х – 80-ті рр.; VI – 1990 – донині [2, с. 10].

Стосовно дискусії між Наркомосами УСРР та РСФРР щодо розвитку шкільної освіти, ми вирізняємо такі періоди:

Перший період (1920 р. – поч. 30-х рр.) – характеризується тим, що з призначенням 16 лютого 1920 року Наркомом освіти УСРР Г.Гринька, на зміну розробленій Наркомосом УСРР у 1919 році, моделі освітньої системи за російським зразком, що базувалася на «Положенні про єдину трудову школу», було створено власну «Схему народної освіти У.С.Р.Р.» [11, с. 134–135]. До цієї схеми у 1921 році було внесено доповнен-

ня у частині побудови професійно-технічної освіти на основі ідей його заступника Я. Ряппо [2, с. 171]. В основу системи шкільної освіти було покладено соціальне виховання, а робота всіх освітніх і виховних закладів будувалася за трудовим принципом і за своїми завданнями та змістом утворювала єдину систему професійної освіти.

Однією із перших праць що висвітлює відмінності двох освітніх систем, стала у 1923 році книга Г. Гринька «Очерки советской просветительской политики» [6], в якій яскраво окреслено перші кроки побудови радянської освітньої політики в Україні, а також висвітлено спірні питання в освітньому будівництві між Наркомосами УСРР та РСФРР.

У 1927 році Я. Ряппо видає книгу «Народня освіта на Україні за десять років революції», один із розділів якої: «Реформа школи та боротьба за систему освіти» присвячено відмінностям української системи освіти від російської та висвітленню труднощів у реалізації нової освітньої системи на теренах України [16, с. 30]. Він повідомляє, що перша дискусія щодо порівняння двох освітніх систем відбулася на Всеросійській партійній нараді з питань освіти у Москві (грудень 1920 р.), яку було скликано з ініціативи Наркомосу УСРР і яка в результаті підтримала систему освіти УСРР. У своїй праці автор викладає суть дискусійних питань, зокрема доводить, що основна суперечка на нараді розгорнулася навколо професійної освіти, Наркомос РСФРР виступав проти професіоналізації школи. На думку Я. Ряппо, коли раніше дискусія йшла про право професійної освіти на існування в системі освіти, то починаючи з 1921 року в Україні професійна освіта стала єдиним продовженням соціального виховання та базувалася на галузях народного господарства. Автор підкреслив, що дискусія про монотехнізм і політехнізм, яка розпочалася на нараді у 1920 році не закінчилася і у 1927 році. У своїй праці заступник Наркома УСРР наголошує, що хоча працівники Наркомосу РСФРР на чолі з А. Луначарським звинувачували прихильників реформи в Україні в антипартійності та перекручуванні ідей політехнізму, проте «...із почуттям задоволення потрібно відзначити постанову

Наркомосу РСФРР про перехід професіоналізації шкіл 2-го ступеня. Це є наближенням до української системи» [16, с. 33–39].

У 1929 році вийшла збірка праць, упорядкованих А. Зільбенштейном і В. Ястрижембським «Система народної освіти» [9]. Тут детально описано кожен тип та вказано на розбіжності системи освіти УСРР і РСФРР за схемою Я. Ряппо, що сформувалася у 1927 році. Головними спірними питаннями дискусії щодо розвитку шкільної освіти за російською та українською моделями освіти автори виділяли такі проблеми: загальні передумови побудови шкільної системи (політехнізм чи монотехнізм); типи навчальних закладів (дитячий будинок і школа в системі соціалізму; профшкола і школа другого ступеня; школа робітничої молоді; у Росії технікум був підготовчою школою до інституту, а в Україні інститут і технікум визнавалися як рівноправні вищі навчальні заклади з тією різницею, що технікум випускав вузьких спеціалістів, а інститут – висококваліфікованих спеціалістів-практиків). На їхню думку, дискусія між діячами освіти двох республік в основних питаннях розбіжностей була особливо гострою за перших років формування української системи (1920, 1921 і 1922 роки), проте єдність класової політики примушувала обидві сторони шукати спільні шляхи в освітній політиці. Тому, в обох республіках за 9 років стався ряд змін в системах освіти: професіоналізація другого концентру, другого ступеня в РСФРР, відмова від дитбудинку, як типу виховної установи, в УСРР та ін., що значно наблизило їх [9, с. 4–5].

До збірки включено статтю М. Скрипника «Система народної освіти» [9], із якої видно, що вже 1929 року позиція діячів Наркомосу УСРР щодо основних питань дискусії Наркомосів УСРР та РСФРР під впливом єдиної союзної влади, єдиної економічної політики змінилася та була зорієнтована на уніфікацію моделі шкільної освіти УСРР в загальнорадянську. Автор показав свою точку зору щодо політехнізму і монотехнізму в шкільній освіті: «завдання нашої школи є – політехнічна освіта, що ознайомить з загальними науковими підставами всіх виробничих процесів» та розкритикував погляди Я. Ряппо щодо цього питання [9, с. 18–19].

Опублікована у 1930 році доповідь М. Скрипника «Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР» на II Всесоюзній партійній нараді з народної освіти, пронизана ідеєю уніфікації двох освітніх систем [18]. Доповідаючи, Нарком УСРР наголосив, що система народної освіти повинна бути одна для всіх республік СРСР, до якої буде залучено все найкраще з російської та української систем освіти. Водночас, намагаючись зберегти українську сис-

тему освіти, закликав передбачати в єдиній системі народної освіти особливості, умови історичного розвитку та господарського життя народів СРСР [18, с. 4–5, 40–41].

Отже, перший період (1920 р. – поч. 30-х рр. XX ст.) історіографічного аналізу досліджуваної проблеми містить праці безпосередніх учасників побудови української шкільної системи освіти, які хоч і мали певну ідеологічну спрямованість, однак детально висвітлюють відмінність двох освітніх систем та головні питання дискусій між Наркомосом УСРР та Наркомосом РСФРР.

Другий період (30–80-ті рр. XX ст.) історіографії нашого дослідження включає великий проміжок часу, протягом якого простежується неоднозначне ставлення до розкриття дискусії між Наркомосом УСРР та Наркомосом РСФРР щодо розвитку шкільної освіти. 1930–1950-ті роки ознаменувалися репресіями діячів Наркомосу УСРР, нищенням національної інтелігенції, а разом з тим викоріненням національних засад та ідей українського народу [11, с. 133–232]. Тому, в ці роки в історико-педагогічних розвідках, досліджувана нами проблема висвітлювалася з позицій марксистсько-ленінської методології.

З середини 50-х років, у період «хрущовської відлиги», активізується вивчення історії культурного будівництва України, проте праці вчених пронизані радянською ідеологією. Так, у дисертаційному дослідженні І. Редькіної «Розвиток народної освіти і політпросвітрова в УСРР в роки першої п'ятирічки (1928–1932 рр.)» (1956 р.) [15] відмінність системи шкільної освіти УСРР від системи освіти РСФРР трактується як позиція українських буржуазних націоналістів.

У книгах М. Гриценка «Розвиток радянської школи на Україні» (1958 р.) [8] та «Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965)» (1966 р.) [7], Г. Ясніцького «Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932)» (1965 р.) [19], А. Бондаря «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР» (1967 р.) [13] питання дискусії між Наркомосами двох республік практично не висвітлюються, зазначається лише про відмінності побудови освітніх систем. Позиція діячів Наркомосу УСРР щодо створення власної системи освіти та її реалізація на теренах України оцінюється авторами як помилка, зумовлена ігноруванням партійних настанов.

Лише у 1985 році Академія наук ССРР спільно з Інститутом історії ССРР та Центральним державним архівом РСФРР опублікували «Протоколи совещаний Наркомов просвещения союзных и автономных республик 1919–1924 гг.», де приведені стенограми доповідей діячів Наркомосу РСФРР (Н. Крупської, Ф. Ленгника, А. Луначарського, В. Познера, М. Покровського, І. Ходоровського та ін.) і керівників Наркомосу

УСРР (В. Бутвіна, Г. Гринька, В. Загонського, Л. Менжинської, Я. Ряпшо) [14]. На цих нарадах було прийнято рішення про створення Союзного комітету освіти при ЦВК ССРСР (22 грудня 1922 р.), який куруватиме взаємовідносини союзних республік в галузі народної освіти, з метою встановлення єдності освітніх систем. Варто зауважити, що у більшості протоколів щодо рішень, які приймалися на цих нарадах стосовно питань загальносоюзного законодавства в освіті, фіксувалася особлива думка представників УСРР, які наполягали на попередньому розгляді цих питань радами народних комісарів союзних республік. Аналізуючи протоколи цих засідань, ми бачимо, що більшість засідань присвячена дискусії між представниками української та російської освіти, в якій першим доводилося відстоювати та доводити актуальність та перспективи своїх новаторських ідей, а останні піддавали їх нищівній критиці.

Пізніше, у 1988 році Академія педагогічних наук ССРСР за редакцією М. Фоменка оприлюднила «Антологію педагогічної думки Української РСР», де було надруковано праці Я. Ряпшо та М. Скрипника, які висвітлювали реальні ідеї українських освітян стосовно побудови власної системи освіти та розкривали суть дискусії між Наркомосами УСРР та РСФРР щодо шкільної освіти [1].

Таким чином, у наукових доробках другого періоду (30–80-ті рр. ХХ ст.) ідеї діячів Наркомосу УСРР щодо побудови системи шкільної освіти характеризуються як буржуазно-націоналістичні. Не знайшли в цих працях реального відображення суперечки, що точилися між Наркомосами УСРР та РСФРР щодо розвитку шкільної освіти, в досліджуваний нами період.

Третій період (1990 р. – донині) – період проголошення та становлення незалежної України, ознаменувався появою наукових історико-педагогічних розвідок, що дали об'єктивну оцінку дискусії щодо відмінності української системи шкільної освіти від російської.

Колектив авторів навчального посібника за редакцією О. Сухомлинської «Нариси історії українського шкільництва (1905–1933)» (1996 р.) характеризує позицію теоретиків Наркомосу УСРР як ідею створення національної освіти, в розбудові якої Г. Гриньком та його прибічниками було зроблено практичні й теоретичні кроки [12, с. 87].

Досліджувана нами проблема висвітлювалася у працях учених української діаспори, які стали доступними широкому загалу лише у другій половині 90-х років. Описання двох освітніх систем ми знаходимо у науковій розвідці Г. Васьковича «Шкільництво в Україні (1905–1920)» (1996 р.) [4], де аналізуючи та порівнюючи

їх, вчений прийшов до висновку, що кожна система діяла за принципом «державна монополія в освітній справі» та переслідували одну мету – «через школу до соціалізму». У 2001 році було перевидано науковий доробок С. Сірополка «Історія освіти України» (1939 р.), в якому автор розкриває особливості освітньої системи України в порівнянні з освітньою системою Росії. С. Сірополко звинувачує М. Скрипника у відхрещуванні від української системи народної освіти та у звалюванні вини за неї на своїх попередників [17, с. 658].

Цінним для нашого дослідження є докторська дисертація В. Липинського «Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки» (2001 р.). Так, у другому розділі «Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр.» він показує, що під впливом об'єктивної критики з боку Наркомосу РСФРР та на основі позитивного досвіду російської сторони концепція та модель освіти в УСРР постійно вдосконалювалася і до 1927 року досягла високого рівня. Одночасно український досвід використовувався у моделі шкільної освіти РСФРР. Автор робить висновок, що протягом 20-х років система освіти УСРР розвивалася на основі власної моделі освіти, яка була перспективною і вдало поєднувала в собі соціально-економічну та національну специфіку республіки [10].

В. Борисов у дисертації «Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.» (2003 р.) показав місце загальноосвітньої школи в системі народної освіти України в період протистояння між «українською» та «російською» моделями освіти [3].

Особливої уваги в контексті досліджуваної нами проблеми заслуговують монографії І. Лікарчука «Міністри освіти України (1917–1943 рр.)» (2002 р.) [11] та М. Виговського «Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції» (2005 р.) [5]. Учені висвітлюють діяльність керівників Наркомосу УСРР, об'єктивно оцінюють та розкривають відмінності двох освітніх систем та фрагментарно торкаються дискусії між Наркомосами УСРР та РСФРР.

Значний внесок у висвітлення питання дискусії Наркомосів УСРР та РСФРР, причини її виникнення та аналізу двох освітніх систем зробила у своїй монографії Л. Березівська «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» (2008 р.) [2]. Варто зазначити, автор вказує на завершення дискусії щодо відмінностей двох освітніх систем у квітні 1930 року на II Всесоюзній партійній нараді з народної освіти, коли Нарком УСРР М. Скрипник та Нарком РСФРР А. Бубнов підписали тези, що поставили крапку у цьому питанні [2, с. 206].

Таким чином, історіографічний пошук показав неоднозначну оцінку вчених дискусії Наркомосів УСРР та РСФРР в різні періоди розвитку історико-педагогічної думки. В перший період (1920 – поч. 30-х рр.) відмінність української системи шкільної освіти від російської доводили безпосередні творці цієї освітньої моделі, розкривали її досягнення та прорахунки. Другий період (30–80-ті рр.) – період радянської доби, де наукові доробки написані з позицій радянської ідеології, суть дискусійних питань спотворено та перекручено. Лише у наукових розвідках третього періоду (1990 р. – донині) сучасні вчені дають об'єктивну оцінку ідеям діячів Наркомосу УСРР щодо розвитку системи шкільної освіти в контексті висвітлення їх тем досліджень. Їхні праці містять значний фактологічний матеріал, відмінний від учених радянської доби, який відображає реальні події, що відбувалися в освіті України у 1920–1930-х роках.

Проте? поза увагою науковців залишилися такі аспекти досліджуваної проблеми: дискусія між Наркомосом УСРР та Наркомосом РСФРР щодо розвитку шкільної освіти; дискусія про типи навчальних закладів шкільної освіти; політехнізм і монотехнізм в шкільній освіті; професійна світа, як продовження соціального виховання чи загальноосвітньої школи; технікум як підготовча школа до інституту чи інститут і технікум як рівноправні вищі навчальні заклади. Для розв'язання цих питань варто систематизувати і класифікувати джерела дослідження, про що йтиметься у наших наступних публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология педагогической мысли народов СССР. Книга 8. Антология педагогической мысли Украинской ССР / отв. ред. Фоменко М. В. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
3. Борисов В. Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Л. Борисов. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
4. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920) / Г. Васькович. – К. : Вид-во Мандрівець, 1996. – 359 с.
5. Виговський М. Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М. Ю. Виговський. – К. : вид-во Генеза, 2005. – 309 с.
6. Гринько Г. Ф. Очерки советской просветительской политики / Г. Ф. Гринько. – Х. : Путь Просвещения, 1923. – 194 с.
7. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – К. : Радянська школа, 1966. – 260 с.
8. Гриценко М. С. Розвиток радянської школи на Україні / М. С. Гриценко. – К. : Радянська школа, 1958. – 70 с.
9. Зільберштейн А. Система народної освіти / А. Зільберштейн, В. Ястржембський. – К. : Держвидав України, 1929. – 318 с.
10. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Липинський. – Харків, 2001. – 18 с.
11. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України : [монографія] : в 2-х т. / І. Л. Лікарчук. – К. : Видавець Ешке О. М., 2002. – 328 с.
12. Нариси історії українського шкільництва (1905–1933) : навчальний посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 302 с.
13. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1927) / відп. ред. Бондар А. Г. – К. : Радянська школа, 1967. – 483 с.
14. Протоколи совещаний наркомов просвещения союзных и автономных республик 1919–1924 гг. – М. : Наука, 1985. – 232 с.
15. Редькіна І. І. Розвиток народної освіти і політпросвітроботи в УСРР в роки першої п'ятирічки (1928–1932 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук / І. І. Редькіна. – К., 1956. – 13 с.
16. Ряппо Я. П. Народня освіта на Україні за десять років революції / Я. П. Ряппо. – К. : Держвидав України, 1927. – 127 с.
17. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 912 с.
18. Скрипник М. О. Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР / М. О. Скрипник. – Харків : Державне видавництво України, 1930. – 101 с.
19. Ясніцький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.) / Г. І. Ясніцький. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 255 с.